

ADRIANA ZAHARIJEVIĆ

KO JE POJEDINAC?

GENEALOŠKO PROPITIVANJE IDEJE GRAĐANINA

Karpos, Beograd

2014, str. 333

Adriana Zaharijević je svoju drugu knjigu *Ko je pojedinac? Genealoško propitivanje ideje građanina*, priređenu doktorsku disertaciju odbranenu na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, pisala u formi *prevođenja* jedne epohe, priznajući da se vodila gotovo naivnim pitanjima poput onog „kako je moguća nejednakost među ljudima” i odgovarajući na ista praćenjem dinamike formiranja institucije građanstva ograničivši se vremenski na 19. vek i prostorno na Ujedinjeno Kraljevstvo.

Ko je pojedinac? je zanimljiva, bogata i dobro promišljena knjiga koja se čita poput romana i kroz koju prolazi plejada likova – od ljudi, „malih” ljudi, preko anđela doma, prostitutki, usedelica, sifražetkinja, pa do Džeka Trboseka. Prema priznanju autorke, tekst je hibridna tvorevina i ogled iz kritičke istorije mišljenja koja, fukoovski, za cilj ima da pokaže šta subjekt mora da bude da bi bio legitiman subjekt znanja. Ovakav interdisciplinarni poduhvat je uvek rizičan ali ovde gotovo neophodan pošto nije reč samo o ličnom izboru autorke pri opiranju akademskim zahtevima za specifikacijom i fragmentacijom tema, već je stvar u težnji da se povežu istorija političkih ideja sa proizvodnjom znanja i činjenica i stvarnim istorijskim razvojem.

Knjiga ima uvod, pet poglavlja i završno poglavlje koje nema klasičnu ulogu zaključka. U prvom poglavlju (*Transformacija političkog*) autorka se bavi transformacijom opsega delovanja države koja pre stupanja kraljice Viktorije na presto gotovo da se uopšte nije brinula o svojim podanicima van okvira levijatanskog modela suverena zainteresovanog za pitanja rata i pravde. Izmenjene društvene okolnosti vode ka transformaciji države u pravcu staranja o životu podanika. Za ovu dopunu nužne su (moralne) reforme, za koje su nužne tehnike upravljanja i regulisanja života, a za njih su opet potrebna znanja o pojedinačnim životima. Zbog toga uloga znanja i proizvodnje znanja – sistematizacije, kategorizacije, hijerarhizacije vrednosti i normi – igra tako značajnu ulogu u ovoj knjizi. U mnogo-

brojnim efektnim primerima Zaharijević pokazuje rad i posledice ovakve proizvodnje znanja i načina na koji je ono stavljeno u službu poboljšanja života i istovremeno upravljanja životom. Sa transformacijom političkog postepeno se javlja i potreba za redefinisanjem predstavljanja – od virtuelnog, fiktivnog predstavljanja pojedinačnog u *commonwealth*-u, ka predstavljanju interesa pojedinaca koji su u stanju da sami procenjuju vlastiti interes i tako doprinose sreći najvećeg broja. Ko su pojedinci? Prema Zaharijević, pojedinci su srednja klasa, ili rečima lorda Brogama, stotinu hiljada poštovanja dostojnih osoba koje to jesu pre svega zato što vredno rade i proizvode.

U drugom se poglavlju (*Ljudi i 'mali ljudi'*) detaljnije razlaže ideja o pojedincu. Pravo na bivanje pojedinca dobilo je političku potvrdu kao pravo građanstva radikalnom reformom, a pojedinac se umesto putem krvi sada utvrđuje principom usavršivosti. Mogućnost usavršivosti počiva na moći vlasništva nad sobom, svojim interesima i poslovima. Načelno, svako može da bude bolji nego što jeste. Međutim, Zaharijević tvrdi da je ustanovljenje pojedinaca moguće upravo zbog neegalitarnosti upisane u mogućnost usavršivosti. Budući da se klasa shvata pre svega kao (ne)mogućnost pripadanja klasi „idealnih modernih građana”, radnička klasa se konstruiše iz dominantnog javnog diskursa srednje klase koja sebe vidi kao opštu javnost. U tom smislu dolazi do prvog stepenovanja ljudskosti, te Zaharijević to terminološki pokazuje nazivajući radničku klasu klasom „malih” ljudi koju pre prelaska u klasu pojedinaca karakteriše nesposobnost za činjenje. Pošto sistemu i napretku uopšte štete nesposobni da se o sebi staraju, javljaju se zahtevi da se država ne meša u delovanje onih sposobnih, i da se stara o onima nesposobnim, čime se objašnjava naizgled paradoksalna tvrdnja o paralelnom delovanju *laissez-faire* sistema i širenju državnog aparata kroz starateljsku državu.

U trećem poglavlju (*Sistem privatnog i javnog*) se okvir u kojem je moguća distribucija prava na zvanje pojedincem određuje kao sistem privatnog i javnog. Njega karakteriše procesualnost i pokretljivost koja važi i za kapitalizam i državu. Prividno nevidljivo središte tog sistema koji normira rad načela usavršivosti je pojedinac, te je u tom smislu srednja klasa regulativni ideal i svi budući pojedinci moraju se socijalizovati u skladu sa tim idealom. Stvarnim pojedincima se postajalo postepeno, kroz šest reformskih zakona, ali je šire polje reforme podrazumevalo dva paralelna procesa – proizvodnju normi, koje određuju poziciju pojedinca, i proizvodnju znanja o ne-pojedincima, koje se konsolidacijom pretvara u činjenice. Tvrdnja nije samo da je naknadno upisivanje klase, pola ili rase u apstraktum, praznu formu pojedinca, problematično u liberalnom određenju pojedinca, već da ta kategorija od početka nije prazno mesto kako se misli. Rad te navodne beline, regulativne nevidljivosti pojedinca,

deluje tako da se obeležene kategorije unutar tzv. apstraktuma još snažnije pokazu u svojoj obeleženosti i utvrđuju kao entiteti umesto kao pojedinci: klasa je zato radnička klasa, rasa je neevropska rasa, pol je uvek ženski pol. Sve to doprinosi nesrećnom definisanju raznih vrsta isključenosti kao među sobom različitih.

U četvrtom poglavlju 'Čovek' i žena odgovara se na pitanje kako su žene postale pol. Možda najznačajniji deo knjige koji ukazuje na komplementarnost moralnosti doma i tržišta u viktorijskoj Velikoj Britaniji posvećen je ideologiji domaćinstva koja razdvaja dom i radno mesto. Moderne građane konstituiše pravo na privatnost i mestu žena u toj privatnosti se posvećuje značajna pažnja. Žene srednje klase ostaju u tvrđavi privatnosti – one su privatnost – i kao domaćice su centralne u održavanju ideologije domaćinstva. Da bi se mali ljudi pretvorili u pojedince, nužna je socijalizacija radničke u srednju klasu i zatvaranje žena radničke klase koje rade u privatnost gde se bave emotivnim radom. Pošto su žene srednje klase, anđeli doma, izdržavane, predstavljene su samo virtuelno kao deo privatnosti vlasnika privatnosti. Žene su kao pol konstruisane kao aseksualne i sa moralnošću kojoj je prirodno da se bavi drugima. One koje od toga odstupaju su obespoljene (*unsexed*).

Adriana Zaharijević prati proces transformacije entiteta klase i pola u pojedince uz propitivanje konačnih granica te transformacije, posebno kada je reč o ženama za koje tvrdi da nikada nisu postale pojedinci već eventualno pojedinke. Poslednje poglavlje (*Pojedinka*) razotkriva okolnosti pojave feminističkog pokreta, odnosno zahteve za pravom glasa žena i pojavu obespoljenih žena. U tom smislu, zanimljiv je kontrast između obespoljenih prostitutki koje su antiteza pojedinca jer kao javne, svačije, ne mogu biti privatnost, i sifražetkinja koje moralnost doma prevode u žensku politiku. Prva strategija traženja prava glasa za imućne neudate žene koje treba posmatrati kao personifikaciju imovine koju poseduju nije uspela. Tako je došlo do druge strategije – ako se pol nije mogao apstrahovati, mogao se redefinirati i naglasiti insistiranjem na formulaciji ženske politike kao one koja se tiče društvenog materinstva, odnosno jeste samo filantropski dodatak muškoj politici. Takva politika, mada vodi ka nekakvom prostoru delovanja za žene srednje klase i nekakvoj zaštiti za žene radničke klase, ne ukida polnu podelu rada i nastavlja da perpetuirati regulativni ideal. Otud teza Adriane Zaharijević da žene nikad nisu postale pojedinci već da su eventualno, udvajanjem klase i pola, na osnovu svoje superiorne moralnosti, postale pojedinke. Kao takve pojedinke one nisu građanke koje imaju pravo glasa, već građanke koje doprinose dobrobiti zajednice filantropskim radom.

Ako bi trebalo sažeti glavne poruke ove kompleksne knjige koja ne daje jednostavne odgovore na komplikovana pitanja već usložnjava i

kontekst postavljanja pitanja i davanja odgovora, to bi bile tri ideje. Prvo, ni sa jednim pretvaranjem entiteta u pojedinca ili pojedinke nije dolazilo do ukidanja hijerarhije ljudskosti koju sistem privatnog i javnog proizvodi. Zaharijević se pita kako bi izgledalo građanstvo iz poništenja sistema privatnog i javnog, i time samo implicira svoju normativnu poziciju. Iako je tekst jasan i izuzetno lepo pisan, povremeno mu nedostaje dosadna ali korisna analitičnost jer neki pojmovi nisu objašnjeni, poput načina na koji se razume ljudskost i jednakost, što su standardi procene procesa postajanja pojedincem. Slično, kada kaže da je princip usavršivosti neegalitaran, nije sasvim jasno da li Zaharijević smatra da je reč o neegalitarnom standardu usavršivosti, ili je reč o tenziji univerzalnog principa i ekonomske osnove koja uslovljava usavršivost i predstavljivost i koja će se razlikovati od konteksta do konteksta i zavisiti od konkretnih političkih borbi. Čini mi se da je to zbog nedovoljno pojmovno razjašnjenog odnosa trijade čovek–pojedinač–građanin. Takođe, odlukom da se utilitarizam, koji je vodilja reformi, tumači ne kao moralna teorija već kao tehnologija upravljanja (moć proizvodjenja subjekata) tvrdnja o neegalitarnosti načela usavršivosti postaje pomalo izlišna jer nije reč o načelu već o moći proizvodnje. Iz samog teksta izbija nepostavljeno pitanje: ako se uzme u obzir priznata pokretljivost sistema privatno i javno, zašto je neshvatljiva mogućnost redefinicije samog regulativnog ideala jednom kada ga svi barem formalno zadovolje i u njega se upišu tako empirijski različiti? Ta mogućnost je prisutna uvek kada se zahtevi postavljaju u obliku prava jer se drugima koji su isti ili koji donekle postaju isti moraju priznati ista prava. Nije nužnost da će se oni kojima su se prava nevoljno ili nenamerno priznala zadržati u okvirima regulativnog ideala. Naprotiv, ključna borba može biti upravo njegovo menjanje iznutra, kada se jednom zaposedne. Ovo nikako nije nespojivo sa najvažnijim upozorenjem knjige i drugom idejom Zaharijević koju bih istakla: potrebno je izbeći podvajanja isključenih pretvorenih u entitete klase, pola i rase jer se time previđaju njihova međusobna preklapanja, i kategorija pojedinca se perpetuiira kao naizgled neutralna i kao ideal. Postojanje i rad ovog regulativnog ideala je, izgleda, još veći problem za Adrianu Zaharijević od navodne neegalitarnosti principa usavršivosti. Najzad, treća ključna poenta jeste da je inicijalna feministička politika bila samo parcijalno emancipatorska jer je bila ženska umesto ljudska, odnosno klasna, u smislu formulacije zahteva za emancipacijom žena srednje klase, umesto univerzalno ženska i ljudska. Tako nam ova studija pokazuje učestalo nasedanje pokreta isključenih na strategije sistema privatnog i javnog.

Zašto treba da nas se tiču viktorejanci? Zaharijević u uvodu ističe da *za nas ovde* nije nevažan XIX vek niti prostor Velike Britanije, što bi trebalo da domaćoj čitalačkoj publici pojasni zašto bi trebalo da čita ovu knjigu.

„Sedimenti građanskog 19. veka očigledno ponovo probijaju u savremena iskustva građanstva” (Zaharijević 2014, 17) i priča koju nam priča o nezavisnom pojedincu koji može da se stara o sebi i o svojoj porodici te na temelju te moći stiče status građanina priprema nas za povratak na moć upravljanja sobom kao temelj savremene smene u etici građanstva. Odmah ću se složiti da ova genealoška studija daje važan doprinos razumevanju današnje sveprisutne rasprave o globalnoj nejednakosti i unutardržavnim nejednakostima, ali i da bi nam bila jako korisna analogna knjiga o 20. veku, veku uspona i pada države blagostanja. Knjiga nam takođe omogućava da razumemo genezu mnogih i dalje aktuelnih feminističkih problema i argumenata: izumevanje govora o muškarcima i ženama kao dvema razdvojenim vrstama, etiku brige, dilemu jednakost/razlika itd. Iskustva britanskog 19. veka svakako se ne mogu generalizovati niti se zaključci bez ostatka mogu primenjivati na sve druge prostore. Izbor genealoškog pristupa svakako ne ukazuje na takve istraživačke namere. Knjiga odiše svojevrsnim opiranjem političkoj teoriji kao normativnom poduhvatu koji se, pre svega, vidi iz kritike proizvodnje normi koje regulišu ponašanje u okviru sistema privatnog i javnog, ali se ne obrazlaže poreklo takve kritike i ne nude hipoteze o društvu van tog sistema, iako se takvo društvo priželjkuje i to u ime norme o nehijerarhizovanoj ljudskosti. To je možda zadatak za neku novu i posve drugačiju knjigu, onu koja bi mogla da pomiri genealoški i normativni pristup i tako odgovori na pitanje kako da u okviru istorijske datosti mislimo van sistema privatnog i javnog.

BILJANA ĐORĐEVIĆ
*Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Beogradu*